CEVRO UNIVERZITA

ČESKÉ MODERNÍ DĚJINY 1848-1914

poslední aktualizace/revize: říjen 2025

PhDr. Petr Valenta, Ph.D.

OSNOVA ŘÍZENÝCH KONZULTACÍ

1. Osvícenské reformy, vznik moderního státu
2. Habsburská monarchie 1815 - 1848
3. Počátky českého národního hnutí v kontextu střední Evropy
4. Revoluce 1848 v českých zemích a vznik občanské společnosti
5. Habsburská monarchie a česká společnost v období neoabsolutismu (1849/1851 – 1860)
6. Politický systém habsburské monarchie 1861–1918
7. Česká společnost a politika 60. a 70. let
8. „Aktivní politika a eskalace nacionálního konfliktu
9. Vývoj volebního práva a demokratizace společnosti
10. České země a Rakousko-Uhersko za I. světové války
11. Rozpad Rakouska-Uherska a vznik ČSR
12. Politický systém ČSR
13. První československá republika a národnostní problém
14. Vnitropolitický vývoj ČSR – 20. léta
15. Zahraniční politika ČSR ve dvacátých letech
16. Velká hospodářská krize a její sociální a politické důsledky
17. Ohrožené Československo v Evropě třicátých let
18. Druhá republika
19. České země v období II. světové války
20. Úsilí o obnovu Československa – státní zřízení ČSR v emigraci
21. Československo 1945-1948 (tzv. třetí republika)
22. Československo ve stínu totalitní moci
23. Šedesátá léta v Československu
24. Normalizační Československo
25. Od sametové revoluce k rozpadu Československa

Číslo a název modulu	4. Revoluce 1848 v českých zemích a vznik občanské společnosti
Cíl modulu	Student porozumí příčinám vypuknutí revoluce ve střední Evropě. Student se seznámí s požadavky jednotlivých národních a sociálních skupin obyvatelstva. Student pozná politické instituce, které vznikly v roce 1848.
Klíčová slova	Psaní do Frankfurtu, konstituce, zrušení poddanství, Kroměřížský sněm

Struktura modulu/téma a zdroje

Revoluční vlna v roce 1848 postupovala celou Evropou a šířila se ze dvou center – Francie a Itálie.
Důvody vypuknutí revoluce v Čechách a Habsburské monarchii byly v mnoha případech obdobné jako na zbytku kontinentu, přidávaly se k nim však i místní specifika. Neklid způsobovalo několik faktorů:

- *emancipace měšťanstva*, které nabíralo sebevědomí díky svým úspěchům v podnikání či kariéře ve státní správě. Mezi jeho představiteli rezonovaly myšlenky politického a ekonomického liberalismu. Měšťanstvo se stále silněji připomínalo s požadavkem politických práv, která mu byla dosud odpírána.
- sílící *agitace národních hnutí*, která formulovalo jazykové požadavky a snažilo se prosazovat politický program
- v opozici proti panovníkovi a centrálním úřadům stála nespokojená *šlechta*, která se snažila obhajovat stará stavovská práva spojená se zemským zřízením.
- sociální nepokoje spojené s rostoucím počtem dělnictva. Stále častějším jevem byly *stávky*.
- *krize vládnoucích elit* zosobněná postavou slaboduchého panovníka Ferdinanda I. Vrcholní představitelé státu nebyli schopni nahromaděné krizové momenty řešit.

V Čechách ohlašovala změnu ospalých poměrů situace na zemském sněmu, kde vystupovala *stavovská opozice* s požadavkem hájení historických práv českých zemí. Částečně připouštěla možnost *rozšířit zemský sněm o zástupce měšťanstva*.
Sebevědomí českého měšťanstva bylo posíleno úspěchy, kterých dosáhli jeho představitelé během 40. let. Jednalo se například o úspěšné působení v *Jednotě pro povzbuzení průmyslu* (Jan Perner, A. P. Trojan), která demokratizovala své stanovy a čeští a němečtí představitelé zde organizovali například vzdělávací aktivity. *Měšťanská beseda* se stala místem společenských setkání, kde se diskutovalo o aktuálních společenských a politických otázkách. Obě tyto instituce představovaly cennou zkušenost pro mnohé pozdější politiky. Veřejné mínění ovlivňovala rovněž Havlíčkova *publicistika*.
Činnost českého měšťanstva byla úzce spojena i aktivitami národními. Proto se do čela politického života v roce 1848 dostali právě jeho představitelé.

Česká akce přišla dokonce o několik dní dříve než revoluce ve Vídni.
11. března se sešla ve Svatováclavských lázních v Praze schůze, z níž vzešla *1. pražská petice císaři* obsahující požadavky volající po *občanských svobodách a jazykových a sociálních právech*.
V následujících dnech vypukla *revoluce ve Vídni*, což přimělo císaře odvolat neoblíbeného Metternicha a slíbit *ústavu*.
Česká politika reagovala na změnu situace novou peticí, na kterou odpověděl císař *kabinetním listem z 8. dubna.* Císař v něm přislíbil:

- *jazykovou rovnoprávnost češtiny a němčiny ve školách a na úřadech*
- *svolání zemského sněmu, na kterém budou nově zastoupeni představitelé měst a venkovských obcí. Úkolem sněmu mělo být vypracování zemské ústavy, která bude definovat poměr k Rakousku.*
- *zřízení ministerstva pro Čechy*

- otázku spojení všech zemí Koruny české Vídeň odsunula. Spoléhala na slabou ochotu k tomuto kroku ze strany moravské reprezentace.

Reprezentantem českého hnutí se stal *Národní výbor*, v němž dominovali představitelé měšťanstva.
25. dubna byla vydána oktrojovaná (parlamentem neschválená) *Pillersdorfova ústava*. Její koncepce byla silně centralistická, zřizovala říšský sněm.

Situaci v českých zemích začal stále více ovlivňovat *česko-německý spor*. Čeští Němci svou pozornost směřovali do Frankfurtu nad Mohanem, kde se sešel parlament, který měl dát ústavní podobu sjednocenému Německu, které by zahrnovalo i české země.
Na přípravné zasedání byl pozván i František Palacký jako reprezentant veřejného života v českých zemích. Palackého odmítnutí je známé jako tzv. *psaní do Frankfurtu* a představuje zdůvodnění českého politického programu.
Palackého hlavní teze byly následující:

- historické vazby mezi Čechy a Říší jsou svazky mezi panovníky, české země nebyly nikdy integrální součástí německé říše
- garantem ochrany rovnoprávných národů ve střední Evropě (před Německem a Ruskem) je Rakousko
- Rakousko je třeba přetvořit ve federaci a konstituční monarchii

Konstituční spolek byl vytvořen Němci v Čechách poté, co se Národní výbor vyslovil proti volbám do Frankfurtu.
Slovanský sjezd v Praze byl oproti tomu svolán jako slovanská protiváha Frankfurtu, která požadovala autonomii pro slovanské národy v monarchii. Rozvinul tak koncept *austroslavismu*, podle kterého je habsburská monarchie nejvhodnější útvarem pro národní existenci Slovanů.
Vývoj událostí v Čechách, který spěl především k ustavení zemského sněmu, přerušily v červnu *svatodušní bouře*. Byly potlačeny nastupující kontrarevolucí reprezentovanou generálem Windischgrätzem. Nad Prahou byl vyhlášen výjimečný stav, slovanský sjezd rozpuštěn a český zemský sněm se nesešel. Pozornost české reprezentace se otočila do Vídně, kde se sešel 22. července Říšský sněm.
Říšský sněm byl koncipován jako ústavodárný. Rokovali na něm zástupci z celé monarchie s výjimkou Uher a italských zemí. Sešel se na základě poměrně *širokého volebního práva*. Významným rozhodnutím sněmu *bylo zrušení poddanství za náhradu v září 1848*. Tímto aktem končila éra stavovské společnosti ve střední Evropě.
Hlavní úkol sněmu, schválení *nové rakouské ústavy*, byl komplikovaný. Sněm se v důsledku revoluce ve Vídni přesunul do Kroměříže. Diskuse rozdělovala zastánce federalistické (např. Češi) a centralistické (např. Němci) koncepce. Mezitím posílila pozice kontrarevoluční strany. Během příprav ústavy čněla nad ostatními českými poslanci osobnost Fr. Palackého, během sněmovních projevů na obranu osobních svobod a přirozených práv se proslavil o generaci mladší František Ladislav Rieger.
2. prosince 1848 nastoupil na trůn František Josef I. (1848- 1916), nový císař, který nebyl diskreditován sliby konstitucionalismu.
7. března 1849 byl sněm obsazen vojskem a zároveň publikována nová ústava, opět oktrojovaná.
Některé výdobytky však nemohla zakrýt ani porážka revoluce: zrušení poddanství a přechod ke společnosti rovnoprávných občanů, první zkušenosti veřejnosti se zapojením do správy věcí veřejných, první zážitky politiků s moderním parlamentarismem.

Březnová (Stadionova) ústava (1849) předpokládala konsensus vládních kruhů a majetných vrstev, volební právo do parlamentu bylo značně omezeno (s parlamentem se však v politickém systému počítalo). Ústava byla centralistická a výkonnou moc svěřila panovníkovi, potvrzovala občanské svobody a zrušení poddanství. Nikdy však nevstoupila v účinnost. Definitivně byla odvolána *silvestrovskými patenty (1851)*, které znamenají návrat k absolutismu.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008
Doporučená literatura: ŠTAIF J.: Obezřetná elita, Praha 2005

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte krizové jevy před vypuknutím revoluce v březnu 1848.
2. Jaké požadavky v počátku revoluce formulovalo měšťanstvo?
3. Jaké požadavky obsahovaly pražské petice?
4. Co obsahovalo Psaní do Frankfurtu?
5. Jaké hlavní cíle mělo jednání říšského sněmu?
6. Kdy bylo v habsburské monarchii zrušeno poddanství?
7. Co byla Stadionova ústava?
8. Popište význam silvestrovských patentů.

Číslo a název modulu	5. Habsburská monarchie a česká společnost v období neoabsolutismu (1849/1851 – 1860)
Cíl modulu	Student pochopí změny v organizaci státu po znovuzavedení absolutismu. Student pochopí charakteristiky ekonomické politiky státu v 50. letech 19. století. Student se seznámí s nátlakem státního aparátu na liberální a národní hnutí.
Klíčová slova	Neoabsolutismus, ekonomický liberalismus, represivní kulturní politika, konkordát

Struktura modulu/téma a zdroje

Období následující po revoluci je označováno jako neoabsolutismus, v českém prostředí se rovněž vžil termín *Bachův absolutismus*, podle jednoho z hlavních režimních představitelů.

Revoluce byla kompletně potlačena až s pomocí ruského cara po pacifikaci povstání v Uhrách v srpnu 1849 (Világos). Monarchie rovněž obnovila kontrolu nad svými panstvími v severní Itálii a *olomouckým ponížením Pruska* (1850) si zachovala dominantní postavení v Německém spolku.

Vládní kruhy (předseda vlády Felix Schwarzenberg) si však byly vědomy nutnosti alespoň částečných reforem monarchie. Domnívali se, že se díky nim budou moci opřít o majetné vrstvy. Ve skutečnosti tvořily opory systému *armáda, byrokracie a katolická církev*. Přesto sílil pocit, že funkčnost soustátí zajistí pouze absolutistická vláda. Z tohoto důvodu byla odvolána Stadionova březnová ústava.

Silvestrovské patenty (prosinec 1851) stvrdily rovnost před zákonem a zrušení poddanství. Vrchnostenská správa v nich byla po zrušení poddanství nahrazena *novou organizací státní správy* obsazenou spolehlivou profesionální byrokracií. Vedle zreformovaných *krajů* byly poprvé zřízeny *okresy*. Historické zemské členění zůstalo zachováno, avšak korunní země představovaly pouhé správní jednotky. V čele zemí stála *místodržitelství*. Samospráva existovala pouze na úrovni *obcí*, volby do obecních zastupitelstev se však po roce 1851 nekonaly. Při reorganizaci státní správy hrál významnou roli ministr vnitra Alexander Bach.

Ekonomická politika neoabsolutismu

Neoabsolutismus se snažil přispět k mezinárodnímu postavení monarchie posílením její hospodářské úrovně. V ekonomické politice státu se prosadil *liberalismus* a stát napomáhal vzniku *kapitalismu volné soutěže*. Byla odbourána vnitřní *cla*. Zakládaly se *železnice*. Vznikly *obchodní a živnostenské komory* (1850) – zájmové sbory reprezentantů hospodářství, které se měly vyjadřovat k ekonomické situaci a hospodářským předpisům. Vrcholem reformního působení bylo vydání liberálního *živnostenského řádu (1859)*, který se definitivně rozloučil s existencí cechů a jen minimálně omezoval přístup k živnostem.

Politický a společenský život byl však utlumen. Společnost se měla stát apolitickou. Tiskový zákon zesiloval *cenzuru*, *spolkový zákon* omezil možnost zakládání spolků.

Revidovány byly některé zásady státní politiky vůči *katolické církvi*, které byly nastoleny v době Josefa II. Církev získala autonomní postavení vůči státu. Ideové spojenectví trůnu a oltáře stvrdil *konkordát* uzavřený mezi Rakouskem a Svatým stolcem roku 1855. V návaznosti na něj získala církev mimořádné postavení ve výuce na nižším a středním stupni *školství a manželského práva*.

Politika nového režimu vedla k prosazení ideje jednotného rakouského státního národa. Z tohoto důvodu byla umlčována jednotlivá *národní hnutí*. Zvláště v případě, že spojovala svou činnost s požadavky liberalizace poměrů. Nejaktivnějším představitelem tohoto trendu byl Karel Havlíček, který byl pro svou aktivitu kulturně izolován do tyrolského Brixenu. Přesto v době absolutismu vznikají vrcholná díla české literatury – *Erbenova Kytice a Babička Boženy Němcové*. O slovo se rovněž hlásila mladší, odvážnější generace kolem Jana Nerudy.

Neoabsolutistický režim předpokládal, že svede aktivitu významné části společnosti na pole hospodářství, pro které vytvoří odpovídající podmínky. Vojenské porážky u *Magenty a Solferina* (1859) ale plně odkryly vojenskou slabost a tragický stav rakouských financí. Tento moment vedl příslušníky majetné buržoazie k přesvědčení, že je nutné, aby se sama aktivně zapojila do kontroly státních financí, a tím i do politiky samotné. Tento fakt přispěl k pádu neoabsolutismu.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: Urban O., Česká společnost 1848-1918, Praha 1982

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vymezte časově trvání Bachova absolutismu/neoabsolutismu.
2. Jaká byla nová organizace veřejné správy po zrušení poddanství?
3. Jaká byla hospodářská politika neoabsolutismu?
4. Jaký vztah měl absolutismus k národním hnutím?
5. Co byly obchodní a živnostenské komory?
6. Jaké vrstvy společnosti profitovaly z absolutistického režimu?
7. Jak se proměnil vztah státu a církve po roce 1855?
8. Jaké důvody vedly k pádu neoabsolutismu?

Číslo a název modulu	6. Politický systém habsburské monarchie 1861 – 1918
Cíl modulu	Student se seznámí s důvody reformy politického systému monarchie a pochopí základní principy ústavního systému po roce 1860. Student bude umět rozlišit mezi základními státoprávními koncepty uspořádání monarchie.
Klíčová slova	Centralismus, autonomie, historickopolitické individuality, říšská rada, únorová ústava, prosincová ústava.

Struktura modulu/téma a zdroje

Základní podoba politického systému habsburské monarchie vznikla na začátku šedesátých let 19. století a přetrvala až do jejího zániku v roce 1918.

Po porážkách rakouské armády na italských bojištích a v momentě evidentní *krize státních financí* sílil tlak na panovníka, aby přistoupil k politickým reformám. Odvolal neoblíbeného ministra Bacha. Císař tak nečinil z vlastní vůle, ale pod tlakem různých názorových a zájmových uskupení, z nichž nejvýznamnější bylo majetné *měšťanstvo* a politicky stále významná *šlechta*. Důležité změny podoby politického systému přicházely na začátku 60. let shora.

Od května 1860 zasedala panovníkem *rozmnožená říšská rada* (v dřívějších letech poradní sbor panovníka). Byli do ní jmenováni zástupci aristokracie a měšťanstva. Sbor diskutoval možné podoby reformy politického systému. Základní spor byl veden mezi *centralistickým pojetím* soustátím a podobou, která by zohledňovala mnohotvárnost monarchie. Jednalo se o koncepci *historickopolitických individualit,* která zohledňovala historická práva jednotlivých historických zemí (české země, Uhry). Tuto federalistickou koncepci zastávala především *reprezentace českých zemí a uherská šlechta*. Centralistickou koncepci oproti tomu zastávali především *němečtí měšťanští liberálové*. Výsledkem diskusí v rozmnožené říšské radě byl říjnový diplom.

Říjnovým diplomem (1860) byl zveřejněn záměr rozšířit dosavadní instituce o *zastupitelské sbory.* Panovník se v něm *vzdával absolutistické moci*. Napříště měly být zákony vydávány a měněny pouze se souhlasem zákonně shromážděných zemských sněmů či říšské rady. Diplom byl *kompromisem* mezi centralistickou podobou monarchie a koncepcí historickopolitických individualit.

Únorová (Schmerlingova) ústava z roku 1861 konkretizovala souborem zákonů záměry říjnového diplomu.

Oproti říjnovému diplomu byla koncipována *centralisticky*. Platila na území *celé monarchie*, tedy i v Uhrách a italských zemích. Ústava neměnila nic z uspořádání ani působnosti výkonné moci. V oblasti moci zákonodárné byla zřízena *dvoukomorová říšská rada* tvořená *panskou a poslaneckou sněmovnou*. Členy panské sněmovny jmenoval panovník, členové poslanecké sněmovny byli delegování jednotlivými zemskými sněmy. Tzv. *širší říšskou radu* obesílaly všechny země monarchie. Na *užší říšské radě* zasedali poslanci z neuherských a neitalských zemí. Pravomoci říšské rady byly značně rozšířeny na úkor zemských sněmů, což vyjadřovalo snahu o

posílení centralistické koncepce. Pro schválení zákona bylo třeba souhlasu obou komor říšské rady a následně podpisu císaře. Paragraf 13 dával panovníkovi oprávnění vydávat nařízení o síle zákona v případě, kdy se říšská rada nescházela. Nařízení pak nemusela být dodatečně říšskou radou schválena. Ústava neřešila ani kontrolní pravomoci zákonodárného sboru, neboť ministři sněmovně *nebyli odpovědní*.

Do *zemských sněmů* se volilo v jednotlivých *kuriích*, které upomínaly na starý stavovský systém. Šlo o kurii *velkostatkářskou, městkou a venkovskou*. Zatímco ve velkostatkářské kurii bylo k zisku jednoho mandátu třeba několik desítek hlasů, ve venkovské kurii to bylo několik tisíc. Sněmy svolával císař, který disponoval zároveň právem jej rozpustit. Volební období trvalo 6 let. Ustanovení únorové ústavy se setkala s mohutným nesouhlasem u většiny národních reprezentací. Uherští poslanci říšskou radu nikdy neobeslali, čeští z ní zakrátko odešli. Potřeba nového funkčního rámce byla evidentní. V roce *1865* byla platnost ústavy *pozastavena*.

Nové mezinárodně politické skutečnosti ovlivnily i podobu další rakouské ústavy. Po porážce roku 1866 u Sadové ztratilo Rakousko vliv v Německu. Rakouští Němci tak ztratily významnou oporu a logicky se zaměřili na zachování svého privilegovaného postavení v rakouských a českých zemích. Z dohody císaře, německé a uherské reprezentace vzešel dualismus.

Rakousko-uherské vyrovnání z února 1867 bylo smlouvou mezi panovníkem a Uherskem. Soustátí se stalo dvoumonarchií složenou z Království a zemí na říšské radě zastoupených a Království uherského. Obě části dělila řeka Litavka, odtud názvy *Předlitavsko a Zalitavsko*. Společná byla pouze zahraniční politika, armáda a finance.

Následně vydaná *Prosincová ústava* z roku 1867 platila již pouze pro Předlitavsko. Šlo o soubor ústavních zákonů, které liberalizovaly poměry v Rakousku. Zakotvila *odpovědnost ministrů, imunitu poslanců.* Zákon o *občanských právech* zaručoval svobodu vyznání, osobní, zaměstnání. Na říšské radě zasedaly kurie velkostatkářů, měst a obchodních a živnostenských komor a kurie venkovská.

Bojkot účasti českých poslanců paralyzoval jednání *říšské* rady, a proto byla uskutečněna reforma volebního systému. V dubnu 1873 byla proto uzákoněna *přímá volba do poslanecké sněmovny říšské rady* namísto delegování poslanců skrze zemské sněmy.

Tento politický systém existoval až do zániku monarchie. Říšská rada se nescházela po vypuknutí 1. světové války. Nový císař Karel I. ji po nástupu opět svolal, rozpadu monarchie tím ale nezabránil.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008
Doporučená literatura: Urban **O.,** Česká společnost 1848-1918, Praha 1982

Kontrolní otázky a úkoly

1. Uveďte důvody, které vedly k reformě politického systému monarchie na začátku 60. let 19. století.
2. V čem spočíval koncept historickopolitických individualit?
3. Jakou podobu zastupitelských sborů zrodila únorová ústava?
4. Jakou roli měly zemské sněmy?
5. V čem tkvěla specifika volebních řádů v monarchii?
6. Jak se změnila habsburská monarchie po provedení rakousko-uherského vyrovnání?
7. Jak přispěla k posílení říšské rady prosincová ústava?
8. Co znamenala prosincová ústava pro kodifikaci občanských práv a svobod?

Číslo a název modulu	7. Česká společnost a politika 60. a 70. let
Cíl modulu	Student se seznámí s proměnou veřejného života po obnovení ústavnosti. Pochopí význam institucí pro vznikání občanské společnosti. Seznámí se se základními politickými tábory v českých zemích.
Klíčová slova	Spolky, mladočeši, staročeši, konzervativní velkostatek, pasivní a aktivní politika

Struktura modulu/téma a zdroje

Obnovení ústavnosti na počátku šedesátých let znamenalo pro českou společnost obnovení nadějí na realizaci státoprávního programu. Základním postulátem české politiky bylo *české státní právo*. Český stát podle něj nikdy nezanikl a nadále trval, nyní však v rámci habsburské monarchie, se kterou spojuje české země osoba panovníka. Oporou historického státního práva byly *historické dokumenty* (např. Obnovené zřízení zemské), symbolický akt *korunovace* a tradiční instituce – především *zemský sněm*. V maximální variantě vyjadřovalo české státní právo aspiraci na spojení všech zemí Koruny české (i Morava, Slezsko) v jeden celek. Od tohoto požadavku bylo však postupně upouštěno. Reprezentantem českého národa měl být zemský sněm. Ten měl dohodnout s panovníkem podobu vzájemného vztahu monarchie a Království českého.

Začátek šedesátých let byl dobou *obnovení veřejného života*. Jeho tvář formovala hustá síť *spolků* – kulturních, vzdělávacích, tělovýchovných (Hlahol, Umělecká beseda, Sokol), které podněcovaly k účasti v národním hnutí a ovlivňovaly i politickou náladu veřejnosti.

Důležitým nástrojem formování veřejného mínění se stal tisk. V Čechách převzaly roli nejvýznamnějšího periodika *Národní listy*, které vycházely od ledna 1861. V čele jejich redakce stanul Julius Grégr.

Politickou reprezentaci českého národa představovali *liberální politikové* v čele s F. Palackým, F. L. Riegerem a F. A. Braunerem (později staročeši). Česká reprezentace vystupovala jako jednotná *národní strana*. Program kladl důraz na *národní a státoprávní požadavky*. Vedle nich rovněž na *liberální požadavky* žádající osobní svobodu, svobodu tisku, projevu, majetku atd. V rámci národní strany začala od začátku šedesátých let vystupovat skupina směřující k radikálnějšímu programu - *mladočeši*. Představovali ji Julius a Eduard Grégrové a Karel Sladkovský. Jejich oporou byly právě Národní listy.

Významného úspěchu dosáhli čeští politici hned na začátku šedesátých let, kdy uspěli v *obecních volbách* a ovládli radnice mnoho českých měst v čele s Prahou.

V boji o vliv v českých zemích byli nejvýznamnějším soupeřem české politiky *němečtí liberálové* (např. F. Schmeykal). Obecné liberální hodnoty nemohly přispět k jejich sblížení s českou reprezentací. Obě strany akcentovaly více národnostní a státoprávní požadavky. Stanovisko německých liberálů za každou cenu hájilo *centralistickou podobu* monarchie.

Vedle těchto dvou uskupení byla důležitým aktérem politického dění šlechta. Především díky kuriovému systému, který jí zaručoval silné postavení na zemském sněmu. Šlechtě bylo národnostní vymezení cizí. Rozděloval ji však názor na státoprávní podobu monarchie. Zatímco *strana ústavověrného velkostatku* (např. C. Auersperg) prosazovala centralistickou podobu státu a hlásila se k ústavám z roku 1861 a 1867, strana *konzervativního velkostatku* byla stoupencem federativního uspořádání (J. J. Clam – Martinic). Právě strana konzervativního velkostatku se stala spojencem české měšťanské politiky, což často omezovalo liberální požadavky měšťanské politiky a vytvářelo napětí mezi mladočechy a staročechy.

Po zklamání nad vydáním centralistické únorové ústavy řešila česká politika otázku dalšího postupu. Společně se stranou konzervativního velkostatku se nakonec čeští poslanci rozhodli v roce 1863 opustit říšskou radu a zahájili politiku *pasivní rezistence*, která trvala na říšské radě až do roku 1879.

Stanovisko české politiky zdůvodnil František Palacký ve stati *Idea státu rakouského* (1865). Soudobým smyslem rakouského státu bylo podle Palackého provedení národní rovnoprávnosti, která měla přihlížet ke geograficko-historickým základům monarchie. Palacký odmítl centralismus a náznaky dualismu a apeloval na vytvoření federativního rámce.

Dualismus česká společnost odmítla. Ještě v roce 1867 *opustili čeští i moravští poslanci zemský sněm*. Veřejnost projevovala nesouhlas na *táborech lidu*. Organizována byla *pouť na Rus*, jejíž silný ohlas v Čechách neodpovídal skutečným výsledkům přijetí u cara.

Ucelené stanovisko české politiky přinesla v roce 1868 *státoprávní deklarace*. Obsahovala historické zdůvodnění státoprávních snah a požadovala řešení ústavních otázek pouze jako *dohodu mezi panovníkem a českým národem*, který bude na sněmu spravedlivě zastoupen.

Nový pokus o narovnání s Čechy představovaly *fundamentální články*. Situaci ve střední Evropě ovlivnila válka mezi Pruskem a Francií v roce 1870 a vznik sjednoceného Německa v lednu 1871. Před Hohenwartovou vládou stál úkol vyřešení *česko-rakouského vyrovnání* a zklidnění vnitropolitické situace v monarchii.

Císařský reskript ze září 1871 přislíbil *korunovaci* Františka Josefa českým králem a vyzval český zemský sněm k návrhu na nové uspořádání poměrů v Čechách. Za českou stranu vedl jednání Jindřich Jaroslav Clam Martinic a František Ladislav Rieger. Zemský sněm přijal v říjnu 1871 fundamentální články. Týkaly se státoprávních úprav v Království českém. Česká státnost se obnovovala pouze v hranicích království. Současně byl vypracován návrh *zákona na ochranu národností a nového volebního řádu* do zemského sněmu. Předpokládalo se zřízení funkce *českého kancléře*.

Proti fundamentálkám se zvedla vlna odporu ze strany českých Němců a uherské vlády. Císař nakonec fundamentální články odmítl, což vedlo k výraznému odcizení české společnosti od Rakouska.

Spory o způsob politického boje mezi staročechy a mladočechy štěpily českou politiku. Po uzákonění přímých voleb do říšské rady byla politika pasivní rezistence neefektivní. Definitivní rozkol české politiky byl stvrzen v roce 1874, kdy mladočeši *založili Národní stranu svobodomyslnou* a jejich poslanci vstoupili na půdu zemského sněmu. Stranický boj mezi staročechy a mladočechy pak silně ovlivňoval veřejný život v Čechách.

Období pasivní politiky skončilo na konci sedmdesátých let. V roce 1878 se čeští poslanci vrátili na půdu zemského sněmu a o rok později i do říšské rady.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: SAK R.: *Rieger: konzervativec nebo liberál?, Praha 2003*

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké byly vedoucí politické osobnosti v české politice v 60. a 70. letech?
2. Vysvětlete termín české státní právo
3. Jaké důležité noviny 19. století znáte?
4. Co měly přinést fundamentální články?
5. Jaké politické strany/uskupení v Čechách v 60. a 70. letech znáte?
6. V čem spočívala pasivní politika?
7. Co byly tábory lidu?
8. Co bylo obsahem české státoprávní deklarace?

Číslo a název modulu	8. „Aktivní politika“ a eskalace nacionálního konfliktu
Cíl modulu	Student pochopí proměnu české politické strategie po nástupu aktivní politiky. Seznámí se se zisky, která aktivní politika přinesla. Studentovi je představeno rozdělení české a německé společnosti. Seznámí se s novými názory na českou otázku a osobností T. G. Masaryka.
Klíčová slova	Aktivní politika, jazyková nařízení, rozdělení univerzity, punktace, hilsneriáda, sociální zákonodárství

Struktura modulu/téma a zdroje

V roce 1879 skončila v Rakousku dlouholetá vláda německých liberálů. Vystřídal je kabinet ministerského předsedy hraběte Eduarda Taaffeho. Čeští poslanci vládu podporovali a zařadili se k tzv. *železnému kruhu pravice*. Českou reprezentaci nespojovaly s konzervativní Taaffeho vládou programové postuláty, ale víra ve vstřícnější vnímání českých jazykových a národních požadavků. Česká politika se svého konečného cíle – českého státního práva nezřekla, pouze ho odsunula do budoucna. Aktivní politika postrádala dramatičnost státoprávních proklamací, přinášela ale konkrétní zisky, jež přispívaly především k jazykovému zrovnoprávnění češtiny s němčinou a posílení českých pozic ve státní správě.

Prvním ziskem tzv. drobečkové politiky byly *Stremayerova jazyková nařízení* z roku 1880, která zrovnopravňovala češtinu s němčinou ve vnějším styku. Vyřízení záležitosti se podávalo ve stejném jazyce, v jakém byla žádost podána.

V roce 1882 se *rozdělila pražská Karlo-Ferdinandova univerzita* na českou a německou, což dovršilo vertikální strukturu českého školství v Čechách.

Taaffeho politika se však nesoustředila pouze na českou otázku. Po konci liberální éry začala provádět *sociální politiku*. Stát poprvé vstoupil *do vztahu mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem*. Vymezena byla *12 hodinová pracovní doba*, byly položeny základy *sociálního zákonodárství a pojištění,* zavedena *tovární inspekce*. Jakkoli byla Taaffeho vláda obviňována často z bezkoncepčnosti a improvizace, Taaffe se stal nejdéle úřadujícím ministerským předsedou Předlitavska (14 let).

České země v tu dobu obývaly již dvě národnostně oddělené společnosti. Pasivní politiku Čechů na zemském sněmu vystřídala pasivní rezistence německá. Vedle českých spolků fungovaly paralelně spolky německé, nacionální spory se promítly i do hospodářství.

Pokus o česko – německé narovnání představovaly *punktace* v roce 1890. V tajných jednáních bylo navrženo rozdělení Čech na jazykově německou a smíšenou oblast. České království tak poprvé nebylo pojímáno jako nedělitelný celek. Uskutečnění punktací by znamenalo otevřít cestu k *politickému rozpadu země*. Pro odpor veřejnosti byla jednání ukončena. Staročechy v čele s Riegrem vystřídali v čele české politiky *mladočeši*.

Česko-německé vztahy se dramatizovaly v čase jednání o *Badeniho jazykových nařízení* v roce 1897. Povolily by češtinu jako úřední jazyk i ve vnitřním úředním styku. To by znamenalo nutnou

znalost češtiny u německého úřednictva. Ze strany Němců se zvedla vlna odporu a česko-německý konflikt se přenesl do ulic Prahy, ale i jiných měst monarchie.

V poslední čtvrtině 19. století se definitivně rozštěpil český veřejný a politický život. Od poloviny osmdesátých let ovládl veřejnou diskusi *spor o rukopisy*. Ve sporu o pravost literárních památek, které tvořily součást národní mytologie, se objevily nové postoje mladší generace. Skupina *realistů* (např. TGM), která odmítla pravost rukopisů, vyzývala k přehodnocení dosavadního často patetického národovectví a stavěla se za drobnou práci, stoupající vzdělanost a celkovou modernizaci. Veřejnosti představil své názory Masaryk uceleně v díle *Česká otázka*, vydaném v roce 1895.

Na konci století Masaryk opět rozvířil český veřejný život díky tzv. *hilsneriádě* (1899), když se veřejně zastal židovského mladíka obžalovaného z rituální vraždy. Poukazoval na přežívající *antisemitismus* české společnosti. Veřejnost tím značně popudil a vyvolal proti sobě mnohdy hysterické útoky.

V devadesátých letech se projevila radikalizace mladé české generace v *pokrokářském hnutí*. Nešlo o homogenní proud, tvořili ho studenti, stejně jako dělnická mládež. Častým jevem se staly demonstrace. Vláda reagovala v roce 1893 vyhlášením výjimečného stavu. V následně vykonstruovaném politickém procesu s tzv. *Omladinou* padly vysoké tresty. Mezi aktéry procesu s omladinou byli i pozdější politici – např. Alois Rašín.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: URBAN O.**:** Česká společnost 1848-1918, Praha 1982

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké důvody přivedly české politiky k podpoře kabinetu E. Taaffeho?
2. Uveďte zisky aktivní politiky?
3. Kdy byla rozdělena univerzita na českou a německou?
4. Co bylo principem Stremayrových jazykových nařízeních?
5. Co byly punktace?
6. Charakterizujte Taaffeho sociální politiku?
7. Kdo byl aktérem sporu o rukopisy?
8. Co byla omladina?

Číslo a název modulu	9. Vývoj volebního práva a demokratizace společnosti
Cíl modulu	Student se seznámí s charakteristikou volebních systémů v různých etapách vývoje monarchie. Pochopí motivy vedoucí k formování nerovného volebního práva a jeho kritice. Získá přehled o jednotlivých volebních reformách. Studen se seznámí se základní strukturou politického stranictví před 1. světovou válkou.
Klíčová slova	Volební právo, volební census, volební kurie, politické strany, parlamentní obstrukce

Struktura modulu/téma a zdroje

Volební právo do zastupitelských sborů (říšské rady a zemských sněmů) procházelo v druhé polovině 19. století komplikovaným vývojem, který nemířil vždy ke kontinuální demokratizaci.

První volený rakouský parlament byl v roce 1848 navolen na základě poměrně *širokého hlasovacího práva*. Volit mohli všichni muži starší 24 let, s výjimkou dělníků, kteří pracovali za denní či týdenní mzdu.

Volební řády vydané v době obnovování ústavnosti na začátku šedesátých let byly zcela odlišné. Volební právo svou podobou odpovídalo charakteru politického systému *kombinujícího moderní konstitucionalismus s prvky starého stavovského zastoupení*. Cílem bylo dosáhnout smíru mezi představiteli starých (šlechta) a nových (měšťanstvo) společenských elit, které si nárokovaly pozici v politickém systému.

Do zemského sněmu se volilo ve *třech kuriích* –

1. velkostatku

1. měst a obchodních a živnostenských komor

2. kurii venkovských obcí. Na zisk mandátu v první kurii pak bylo zapotřebí několikanásobně menšího počtu hlasů než v kurii venkovské. Vedle toho zasedali na sněmu *virilisté*, kteří měli na místo ve sněmu nárok v souvislosti s výkonem úřadu (např. pražský arcibiskup, rektor univerzity). Volby probíhaly na základě většinového zastoupení.

Podle dobových představ mohli ovlivňovat politický chod země pouze osoby majetné a vzdělané, které přispívají k péči o věci veřejné. Odpovídal tomu *volební census*, který stanovoval výši daní, jejíž odvod byl nutný pro získání volebního práva. Census byl postupně snižován. K významným reformám volebního systému se řadily:

1873 – zavedeny *přímé volby do říšské rady*. Jednání říšské rady bylo ochromeno v případě, že jednotlivé zemské sněmy radu neobeslaly svými národními delegacemi. Počet poslanců zvýšen na 353. Volilo se do čtyř kurií. Velkostatku, obchodních a živnostenských komor, měst a venkovských obcí.

Taaffeho volební reforma - v roce 1882 byl daňový census snížen z 10 na 5 zlatých. Taaffeho vláda si od rozšíření počtu voličů slibovala zvýšení podpory pro konzervativní politiku ve střetu s liberály.

Badeniho volební reforma v roce 1896 zavedla 5. všeobecnou kurii. Tím bylo uzákoněno všeobecné, nikoli rovné (!) volební právo pro muže.

1907 – zavedení *rovného všeobecného volebního práva*. Císař se odhodlal k tomuto kroku v naději, že „lidový" parlament zvolený na demokratických základech překryje národnostní nesváry, jež jeho jednání stále silněji provázely. Všeobecnost volebního práva byla nicméně sporná vzhledem k tomu, že bylo vyhrazeno pouze mužům.

Uvedené reformy se týkaly voleb do říšské rady. Zemský sněm byl volen na základě stejných řádů až do zániku monarchie. I proto mohlo být do jeho řad v roce 1912 poprvé zvolena v Čechách žena – Božena Viková – Kunětická.

Vídeňská říšská rada, tak zemské sněmy však byly od konce 19. století až do období před válkou paralyzovány parlamentními *obstrukcemi*, které odkryly intenzitu nacionálních svárů v monarchii. Parlamenty tak byly nejen blokovány, ale v očích kritiků i diskreditovány.

Politické strany:

Demokratizace volebního práva urychlila nástup *nových politických formací*. Vedle tradiční *staročeské* (Riegra vystřídal včele Albín Bráf) a *mladočeské* strany (včele s Josefem Kaizlem a později Karlem Kramářem) fungovala v Čechách již od roku 1878 *Česká (československá) sociální demokracie*. Obracela se s kritikou *proti kapitalismu*, prosazovala sociální požadavky - v prvé řadě *osmihodinovou pracovní dobu, rovné volební právo*. Zprvu šlo o stranu ilegální, větší vliv získala právě po volebních reformách v devadesátých letech. Národnostně jednotný tábor se dále rozpadal a na politickou scénu zamířila uskupení reprezentující užší společenské zájmy.

Agrární strana se organizačně osamostatnila od mladočechů na přelomu století. Jejím cílem byla reprezentace zájmů venkova bez ohledu na ekonomické a společenské postavení venkovských obyvatel. (Heslo „Venkov jedna rodina"). Již před 1. světovou válkou stanul v jejím čele Antonín Švehla.

Křesťansko-sociální strany nabízely voličům alternativu k materialismu sociálních demokratů a zároveň upozorňovala na krizové sociální jevy, který s sebou nesl kapitalismus. Impulsem pro aktivizaci politického katolicismu byla encyklika papeže Lva XIII *Rerum novarum* z roku 1891. V období před 1. světovou válkou ještě nebyl tento politický proud sjednocen do jediné strany.

Národně sociální strany (česká i německá) rovněž prosazovaly sociální požadavky. Na rozdíl od internacionálně zaměřené sociální demokracie si však osvojily vyhraněný nacionalismus.

Na pokrokářské hnutí navazovaly dvě nevelké a programově si poměrně blízké strany – *státoprávní radikalisté* a *radikální pokrokáři*.

Paralelně k českým stranám existovaly *strany německé*, které vycházely ze stejných ideových zdrojů. Vypjatý nacionalismus však společný postup znesnadňoval a mnohdy i vylučoval.

Povinná literatura: PÁNEK J., TŮMA O.: Dějiny českých zemí, Praha 2008

Doporučená literatura: MALÍŘ J. a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno 2005.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Kdy proběhly první volby do sněmů v českých zemích?
2. Jaké společenské vrstvy zasedly v parlamentech na začátku 60. let?
3. Co byly volební kurie?
4. Co byl volební census?
5. V čem tkvěla Taaffeho volební reforma?
6. Jaké důvody vedly ke schválení Badeniho volební reformy?
7. Co bylo programem sociální demokracie?
8. Jaké politické strany nově vznikaly od 90. let 19. století?